

DĚJINY POLITICKÝCH POJMŮ: NOVÉ ROVINY, NOVÉ PŘÍSTUPY A NOVÉ OTÁZKY

Jaroslav Ira

The History of Political Concepts: New Levels,
New Approaches and New Questions

This essay is based on the premise that the study of the history of political terms, if it is to meet contemporary theoretical and critical standards, must take into account modern but also postmodern approaches to language and politics. According to the latter political concepts can be seen as tools of man in the sphere of power, but conversely as instruments of the power structuring human possibilities. This second approach is one that enables the historian to identify and trace the linguistic borders and definition of the political and so to uncover the shifts and transformations of power.

Here I propose dividing the study of conceptual history into three analytical levels: the level of the isolated concept, the level of conceptual relations or structures, and the level of political language. On each of these I try critically to assess the possibilities of two important schools of conceptual history – the so-called Cambridge School (principally Q. Skinner and J. G. A. Pocock) and the researchers associated with the German project *Geschichtliche Grundbegriffe* (particularly R. Koselleck and W. Conze), and their continuers –, but also to indicate alternative possibilities for the study of concepts inspired especially by gender analyses and (post)structuralism. In this context an essential part of the new study of conceptual history must be a radical enlargement of the definition of concept.

Úvod

Vědy o politice jsou zajímavé tím, že představují jakési zdvojení moci – její reprezentaci. Tyto vědy pak mohou jednoduše stvrzovat moc tím, že přejmou bez větších otázek její vlastní vymezení politična. Mohou však moci též otrástit a takřka ji nechat vyjevit, a to právě tehdy, jestliže zaměří svou pozornost na proces, jímž se moc ukrývá za svými pojmy. Konceptuální historie – zčásti též jedna z věd o politice – proto může zastávat obě tyto úlohy. Či spíše vždy musí sehrát alespoň jednu z nich. To jest reprodukovat aktuální seberealizaci moci, nebo ji naopak relativizovat a zpochybnit. A této dvojí možnosti zhruba odpovídá také dvojí pojetí vztahu člověka a politického jazyka.

Za prvé takové pojetí, které staví na první místo člověka používajícího jazyk a pojmy k popisu, interpretaci či užívání moci. Zachovává konstitutivní význam lidské subjektivity a jejích atributů (vůle, intence, volby) pro utváření politického diskurzu. Na druhé straně tím ale ponechává nedotčenou onu sféru, ve které moc již předem strukturuje možnosti tohoto diskurzu právě svým vtělováním se do podoby jazyka. Nazvěme toto pojetí poněkud zjednodušeně jakožto moderní. A za druhé pojetí postulující primát jazyka – který je ostatně sám již mocí, který promlouvá člověkem (spíše než naopak), který rozptyluje subjekt či jej teprve utváří, každopádně však odsouvá na vedlejší kolej. Tento přístup, zaměřující se na jazyk jakožto moc, shrňme výrazem postmoderní.¹

Jedním z východisek našeho textu bude tato teze: Pro skutečně adekvátní zkoumání dějin politického jazyka a jeho pojmů – jak pro účely sociálněkritické, tak poznávací – se zdá být nanejvýš potřebné využít obou přístupů. Zkusme proto vnímat obě pozice spíše jako odlišné strany vztahového trojúhelníku člověk – jazyk – moc než jako vylučné alternativy.

Jednostranné přitakání postmoderní pozici by v podstatě znamenalo rezignaci na „tradiční“ politické dějiny coby dějiny mocenských zápasů, které jsou vedeny jedinci a sociálními skupinami a v jejichž symbolické rovině vystupuje jazyk jakožto nástroj – např. v podobě formulovaných teorií či ideologií, řečových aktů nebo sloganů. Takový přístup by stěžil vysvětlit zjevnou rozmanitost uvnitř rámce politických diskurzů. Naproti tomu úzkostlivé lpění na aktivním vztahu k jazyku nás již předem zbavuje možnosti studovat skutečné dějiny moci jako takové a provádět „archeologii“ politična. Takové opomíjení je dnes jednak teoreticky neudržitelné, jednak od počátku obchází vůbec nejdůležitější otázku po samotném předmětu konceptuálních dějin: Co vůbec je (a byl) jazyk politiky a kde leží

1 K rozlišení dvou rozměrů jazyka obdobně např. STEPHEN WHITE, *Political Theory and Postmodernism*, Cambridge 1994, s. 23–28. K mocenskému aspektu jazyka srovnej např. NORMAN FAIRCLOUGH, *Language and Power*, London-New York 1989.

jeho hranice? Projekt pak nemůže zcela dostát nárokům ani ve funkci kritické, ani ve funkci poznávací. Zkoumají se politické pojmy, aniž by se někdo vážně ptal, proč vlastně jsou politické.

V následujícím textu se pokusíme konkrétněji rozvést a objasnit naznačené myšlenky. V jejich světle kriticky posoudíme možnosti dvou škol, které se systematictěji zabývají studiem politického jazyka: britské *Cambridgeské školy* a skupiny sdružené kolem německého projektu *Geschichtliche Grundbegriffe* (GG).² Tyto školy nám poslouží jako osa celé práce, ale také jako východisko pro nastínění a prezentaci dalších možných přístupů a cest.

Pro větší přehlednost načrtnu tři analytické roviny, jimiž bychom mohli strukturovat studium jazyka politiky a které budou odpovídat jednotlivým kapitolám dalšího textu: 1. *Rovina pojmu*. Tím rozumím takové zkoumání, které se soustřeďuje na dějiny jednotlivého pojmu, resp. na dějiny souboru vzájemně izolovaných, pouze juxtaponovaných pojmů. 2. *Rovina pojmových struktur*. Pojmy ve skutečnosti existují ve vzájemných vztazích a zaujímají jisté pozice vůči sobě navzájem. Je tedy možné studovat jakési dějiny konfigurací pojmů. 3. *Rovina jazyka politiky*. Politické pojmy a jejich systémy nějakým způsobem souvisejí s množinou zvanou jazyk politiky. Ta má ovšem své historicky proměnlivé hranice, což nabízí další příležitost k historickému zkoumání.

1. Pojem

Pojem představuje základní jednotku výzkumu především v projektu *Geschichtliche Grundbegriffe*. Jakkoli se jedná o rozsáhlý lexikon čítající kolem 130 důkladně zpracovaných pojmů, práce se zaměřuje na individuální dějiny jednotlivých pojmů a ponechává stranou jejich vzájemné vztahy. S poněkud odlišným záměrem se koncentruje na pojem také novější studie Quentina Skinnera – předního představitele *Cambridgeské školy* – *Liberty before Liberalism* (1998).

Podívejme se však nejprve na úvod ke starší Skinnerově práci *Foundations of Modern Political Thought*, v němž autor načrtává tři její základní účely: Za prvé jde o přehled dějin politického myšlení v období raného novověku. V případě

2 Rozbor obou přístupů bude plně podřízen účelům práce. Nepůjde zde tedy o jejich celistvé výklady. Za tímto účelem lze odkázat např. na texty MELVINA RICHTERA, *Conceptual History (Begriffsgeschichte) and Political Theory*, *Political Theory* 14/1986, s. 604–637; TÝŽ, *Reconstructing the History of Political Languages. Pocock, Skinner, and the Geschichtliche Grundbegriffe*, *History and Theory* 24/1990, s. 38–70. K filozofičtější orientovanému výkladu projektu GG např. SANDRO CHIGNOLA, *History of Political Thought and the History of Political Concepts: Koselleck's Proposal and Italian Research*, *History of Political Thought* 23/2002, s. 517–541.

projektu *GG* tomu odpovídá jeden z jeho proklamovaných cílů, tj. posloužit jako zdroj informací, encyklopedie či materiál pro další užití. Skinner však volí své časové rozpětí tak, aby postihnul přechod od tradiční k moderní politické teorii. Právě téma přechodu k moderně hraje klíčovou roli též v projektu *GG*. Jeho vůdčím záměrem je totiž „zkoumání rozkladu starého a vzniku nového světa skrze dějiny jejich pojmového zachycení“.³ Zájem o dějiny pojmů je tedy motivován především snahou postihnout kořeny a formování novověké pojmovosti. Odtud také hypotéza přelomového období (*Sattelzeit*), ve kterém naše politické a sociální pojmy získávají zřetelně moderní a nám bezprostředně srozumitelný význam. Cíle projektu a vymezení *Sattelzeit* (přibližně 1750–1850) rovněž předurčují těžiště analýz a heuristický rámec.

Také Skinner se ve své práci pokouší o pojmovou analýzu. Za svůj druhý cíl pokládá snahu přispět k výkladu procesu formování specificky moderního významu pojmu *stát*. Není bez zajímavosti, že základní prvky tohoto procesu klade do časového údobí (pozdní 13. stol. až konec 16. stol.), které se zcela míjí se *Sattelzeit*; ostatně i témata jeho dalších prací v podstatě nikdy nepřekračují rámec raného novověku. Podle Skinnera dochází k rozhodujícímu posunu od ideje „panovníka udržujícího svoje postavení (state) – což jednoduše znamenalo podírat svou vlastní pozici – k myšlence, že existuje oddělený právní a ústavní řád, Stát, jehož udržování jest povinností panovníka“. Za základ vlády se tedy začala pojímat moc státu a nikoliv panovníka, což umožnilo konceptualizaci státu ve zřetelně moderních termínech – jako jediný zdroj zákona a legitimní síly na svém území a jediný vhodný objekt věrnosti svých občanů. Autor uzavírá, že „koncem 16. století, přinejmenším v Anglii a Francii, shledáváme, že slova ‚State‘ a ‚L'État‘ začínají být poprvé užívána ve svém moderním významu“.⁴

Na pozadí obdobného záměru vystupuje do popředí jeden zásadní rozdíl v přístupu k pojmu. Skinner v podstatě zůstává na rovině jazyka a komunikace. Zkoumá sémantický posun pojmu a identifikuje práh jeho moderního významu tehdy, když již odpovídá našemu (tj. weberovskému) pojetí. Naproti tomu projekt *GG* od počátku chápe pojem v širším smyslu. V pojmu se totiž kóduje historická zkušenost dějinných aktérů. Fenomenální prožitek velkých společenských procesů a změn – a pro R. Kosellecka či W. Conzeho je to především strukturální a politická transformace společnosti ztělesněná nejvýrazněji Francouzskou revolucí – je vůči pojmu původně vnější, nicméně kvalitativně proměňuje jeho význam a usazuje se v něm jako jeho nová vrstva. Conze tento jev stručně a brilantně osvětluje

3 *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur Politisch-Sozialen Sprache in Deutschland*, (edd.) OTTO BRUNNER, WERNER CONZE, REINHART KOSELLECK, Stuttgart 1972, díl 1, Einleitung, s. XIV.

4 QUENTIN SKINNER, *The Foundations of Modern Political Thought*, Cambridge 1978, s. X.

na příkladu radikální proměny pojmů *národ* a *společnost* během revolučních přeměn společnosti: Oba tyto „základní pojmy revoluční epochy“ ztrácejí svou statickou a popisnou povahu. Získávají naopak vnitřní dynamiku a stávají se inherentně normativními – obsahují v sobě univerzalistický nárok: společnost a národ by teoreticky měly obsáhnout veškeré obyvatelstvo.⁵ Událost jako by se tímto dále realizovala v rovině jazyka. A také proto může Koselleck charakterizovat své *Begriffsgeschichte* jako svého druhu sociální dějiny.⁶ Německý projekt takto každopádně ukazuje jednu z možností, jak vystoupit z lingvistického rámce politického jazyka a zpětně se ptát po jeho utváření.

Pro úplné pochopení pojmové roviny sociálních konfliktů je však třeba vidět i zpětný pohyb – od jazyka k politickým nárokům a jednáním: Za prvé je možné sledovat, kterak se normativní požadavky tvořící ideový rámec sociálních konfliktů vtělují do nových významů některých pojmů (např. ústřední hodnoty Francouzské revoluce do francouzského pojmu *citoyen*), resp. posouvají význam pojmů jiných (*bourgeoisie* se zužuje na pojem popisující sociální vrstvu).⁷ Některé pojmy takto získávají inherentní morální apel a stávají se jednak předmětem teoretických zápasů (pokud jde o jejich interpretaci) a jednak argumentačním či legitimizačním nástrojem bojů sociálních.

Kromě toho se během *Sattelzeit* obecně mění povaha sociálních a politických pojmů. Dochází k jejich zčasování, demokratizaci a politizaci, stávají se aplikovatelnými v rámci ideologií. Ostatně právě to mají být znaky distinktivně moderní podoby pojmů. Nutno říci, že do hry vstupují dva důležité aspekty: sociální rozměr užívání jazyka a (zvláště Koselleckův) zájem o kategorii času, konkrétně o radikální proměnu jeho vnímání a o zásadní myšlenkovou reorientaci na budoucnost. Pokud jde o sociální rozměr, který je třeba odlišit od intelektuálního či sociálního kontextu, s nímž pracuje *Cambridgeská škola*, všimají si autoři především takových otázek, jako je rozšiřování užívání pojmů ve společnosti, skupinové pozadí jejich užití atd. Ve světle Koselleckových temporálních analýz se pak rýsuje jakási svěbytná teorie moderního politického jazyka: moderní pojmovost lze podle ní charakterizovat lineárním časovým rozměrem a vztahem jednotlivých pojmů k budoucnosti. Toto vše je třeba chápat na pozadí dvou ústředních katego-

5 WERNER CONZE, *Nation und Gesellschaft. Zwei Grundbegriffe der revolutionären Epoche*, in: Týž, *Gesellschaft – Staat – Nation. Gesammelte Aufsätze*, Stuttgart 1992, s. 341–354.

6 REINHART KOSELLECK, *Begriffsgeschichte and Social History*, in: Týž, *Future's Past. On the Semantics of Historical Time*, Cambridge (Mass.)-London 1985, s. 73–91.

7 REINHART KOSELLECK, KLAUS SCHREINER, *Einleitung: Von der alteuropäischen zur neuzeitlichen Bürgerschaft. Ihr politisch-sozialer Wandel im Medium von Begriffs-, Wirkungs- und Rezeptionsgeschichte*, in: *Bürgerschaft: Rezeption und Innovation der Begrifflichkeit vom hohen Mittelalter bis ins 19. Jahrhundert*, (edd.) Reinhart Koselleck, Klaus Schreiner, Stuttgart 1994, s. 28.

rií – „prostoru zkušenosti“ a „horizontu očekávání“ –, které v podstatě otevírají možnost dějin a jejichž rostoucí vzájemné rozpětí je typické právě pro moderní společnost.⁸ „Dějiny času“ jsou tedy dalším nelingvistickým faktorem, který nicméně do jazyka vstupuje.

Zatímco německý přístup historickou cestou odkrývá vnitřní normativní kvality jednotlivých pojmů, Skinner se více zajímá o normativní úlohu jazyka a pojmů. Ve třetím bodu zmíněného úvodu své knihy mimo jiné hovoří o ambici propojit svým přístupem disparátní studia politické teorie a praxe, tj. dějiny politického myšlení a politické dějiny. Za tím účelem je třeba se obrátit – na rozdíl od tradičních dějin politické teorie – ke zkoumání širšího kontextu politické komunikace dané společností, jež autor nazývá ideologií. Jinými slovy, je třeba nejdříve rekonstruovat obecný myšlenkový rámec, ve kterém mohou být následně situovány texty prominentních politických teoretiků. Skinner poté objasňuje možnost spojení teorie a praxe skrze ideologickou rovinu na příkladu „politického aktéra, který by chtěl podniknout určitou akci, kterou však také chce ukázat, ve weberovském smyslu, jakožto legitimní. O takovém aktéru lze říci, že má silnou motivaci hledat jistotu, že jeho chování může být věrohodně popsáno v termínech slovníku, který je již normativní v jeho společnosti, slovníku, který je schopen zároveň legitimizovat, jakož i popsat, co činí.“⁹

Podle Skinnera však nejde jen o instrumentální úlohu normativního jazyka. Autor přibližuje své pojetí na příkladu pojmu ctnosti (*virtú*), se kterým pracuje Machiavelli. Vzhledem k tomu, že tento pojem má určitý sémantický záběr, nemůže být aplikován na veškeré lidské jednání, ale jen na tu jeho část, která do určité míry splňuje již existující kritéria pro aplikaci termínu: „Z toho plyne, že kdokoli, kdo chce, aby jeho jednání bylo uznáno jakožto jednání ctnostného člověka, shledá, že jeho možné činy jsou omezeny jen na určité rozpětí. Čili problémem, jemuž čelí jednáající osoba, která chce jednak ospravedlnit to, co činí, a jednak získat to, co chce, není jen instrumentální problém, jak přizpůsobit normativní jazyk svým projektům. Je to zčásti také problém přizpůsobení svých projektů tak, aby odpovídaly dostupnému normativnímu jazyku.“¹⁰

Na základě dosavadního textu bych chtěl vyzdvihnout především následující: Němečtí historikové ukázali, že je možné otevřít takovou dimenzi pojmu, která již uniká bezprostřednímu, individuálnímu vědomí řečníka, který jej užívá. Odkrývají rovinu významu, kterou již nelze vysvětlit čistě z pojmu samého. Historičta a významová diskontinuita pojmu se ukazuje jako spjatá s historicitou a dis-

8 REINHART KOSELLECK, „Space of Experience“ and „Horizon of Expectation“: Two Historical Categories, in: Týž, *Future's Past*, s. 267–288.

9 Q. SKINNER, *The Foundations of Modern Political Thought*, s. XII.

10 Q. SKINNER, *The Foundations of Modern Political Thought*, s. XII–XIII.

kontinuitami sociálních, ale i kulturních dějin. Kategorie času představuje jednu z možností, jak pochopit proměny pojmů v souvislostech nejobecnějších rozměrů lidské zkušenosti. Koselleckovi a jeho kolegům se daří usouvztažnit rovinu jazyka a rovinu dějinné praxe, aniž by museli redukovat dějiny na jazyk, či obráceně.¹¹ Mimořádný příslib takového přístupu podle mého názoru spočívá – snad trochu překvapivě – v možnosti obohatit postmoderní analýzy jazyka i dějin. Koselleckův přístup může v leccems přispět například k otázce původu a proměn diskurzů, resp. jiných jednotek, jako je paradigma či Foucaultova epistémé. Mezi „archeologií“ či „dekonstrukcí“ zkoumající diskurz nebo text sám o sobě a v samotných jeho možnostech a tradiční historiografií lze vytvářet styčnou rovinu, která umožní studovat vzájemnou interakci člověka a jazyka v bodě, kde jedno přechází v druhé. Tím by se také vedle kompromisní duality perspektiv – tak, jak ji navrhuje např. G. Spiegelová¹² – otevřela nová možnost, jak nikoli kompromisně sblížit postmoderní pozici s tradiční historiografií.

Skinner pak ve své starší práci naznačil, že pojem, resp. jazyk, nemusí být jen nástrojem aktivně jednajících a komunikujících jedince, ale také vnější podmínkou, která určuje, zda a jak se o kterých věcech vůbec může hovořit a také co lze v praxi učinit. I přes převažující důraz na instrumentální užívání textu k výměně vědomě zastávaných idejí¹³ Skinner otevírá problém performativní funkce jazyka. A tento problém jako by se postupem času dostával do popředí, částečně díky Skinnerově vlastnímu vývoji, částečně vlivem jeho interpretů.

11 Srov. Koselleckův článek *Linguistic Change and the History of Events*, *The Journal of Modern History* 61/1989, s. 649–666. Koselleck v něm obhajuje zásadní rozdíl mezi způsobem bytí historie a jazyka. Trvá na jejich analytickém rozlišení, neboť „ani jedno nemůže být v úplnosti vztaženo ke druhému. Mezi jazykem a činem – a mohlo by se také říci mezi jazykem a pohnutkou – zůstává rozdíl, dokonce i když je jazyk řečový akt a jednání i pohnutka jsou zprostředkovány jazykem“ (s. 650).

12 G. Spiegelová v diskusi s postmodernou navrhuje jakýsi perspektivní dualismus, chápající text zároveň jako čistě literární dílo i sociálně kontextualizovaný dokument (hovoří o „sociální logice“ textu), čemuž by měla odpovídat i dvojí metodologie textové analýzy: literárněvědná a sociálněhistorická. Sociální logika textu určená sociálním prostorem, který zaujímá, pak zahrnuje jednak aspekt textu coby produktu určitého sociálního světa a jednak jeho roli jakožto aktivního a formujícího činitele tohoto světa. Srov. GABRIELLE SPIEGEL, *History and Postmodernism*, in: *The Postmodern History Reader*, (ed.) Keith Jenkins, London-New York 1997, s. 260–273; TÁŽ, *History, Historicism, and the Social Logic of the Text in the Middle Ages*, tamtéž, s. 180–208.

13 G. Iggers tímto odlišuje Skinnera i Pococka od postmoderního přístupu a situuje je kamsi mezi tradiční dějiny idejí a postmoderní teorie jazyka. Srov. GEORG G. IGGERS, *Dějepisectví ve dvacátém století: od vědecké objektivní k postmoderní výzvě*, Praha 2002, s. 199. Srov. např. QUENTIN SKINNER, *Motives, Intentions and the Interpretation of Texts*, *New Literary History* 3/1972, s. 393–408.

U samotného Skinnera můžeme poukázat na dva významné posuny: Za prvé Skinner přiznává, že výrazně proměnil svůj přístup pod vlivem postmoderní kritiky, zvláště pokud jde o její důraz na dvojznačnost a strukturující úlohu jazyka, která zpochybňuje autoritu autora, nebo myšlenku, že některé argumenty jsou v postatě jen předivem metafor. V praxi to podle jeho slov znamená, že v jeho vlastních pracích sice „autor není mrtvý, ale je ve velmi špatném zdravotním stavu“. Vedle toho se pozorně věnuje metaforám, což je důvod, proč čte název Leviathan „jako metaforu, která řekne člověku o textu vše“,¹⁴ aniž by však chtěl redukovat text pouze na metaforu.

Touhle poznámkou nám mimoděk připomněl, jaké nové možnosti se nabízejí pro systematické studium dějin pojmů; lze například uchopit pojem v jeho metaforické, symbolické, sémiotické či jiné roli a zabývat se třeba otázkou, zda a jak některé politické pojmy pronikají ve své metaforické podobě do jiných diskurzů (např. do vědy) nebo jak tuto roli ztrácejí a hlavně proč se tak děje. Naopak lze studovat i metaforickou či symbolickou rovinu v pojmu;¹⁵ ptát se, jaké metafory či mýty dané pojmy formovaly a formují. Takto, skrze metafory, například rozebírá Hobbesovo politické myšlení, a v posledku tedy i jeho pojmy G. Shulman.¹⁶ Environmentální historička C. Merchantová pro změnu skrze studium metafory ženy, života a smrti či panství vlivným způsobem přepsala dějiny přírody.¹⁷ V neposlední řadě je třeba se ptát, jaké utkvělé představy, předsudky či strukturální danosti se v určitém pojmu kódují. V tomto ohledu otevřela značné perspektivy zejména feministická analýza: studium toho, kterak je pojem od počátku vymezen tím, že ze sebe něco vyloučil (klasickým příkladem jsou např. pojmy *občanství* či *veřejnost*), strukturální omezenost pojmu, jeho maskulinní povaha atd. Jen pro dokreslení připomeňme, že C. Patemanová prozkoumala koncept *společenské smlouvy* natolik zásadně, že jej prakticky „přejmenovala“ na koncept smlouvy se-

14 QUENTIN SKINNER, *Political Philosophy: The View from Cambridge*, The Journal of Political Philosophy 10/2002, s. 13–14. Jde v podstatě o záznam nedávné interní diskuse v Cambridgi, při níž účastníci postupně hovořili k několika vytčeným tématům ve vztahu k politické filozofii: např. způsob čtení textů, marxismus, postmoderna atd.

15 Obecně k otázce metafory srov. GEORGE LAKOFF, MARK JOHNSON, *Metafory, kterými žijeme*, Brno 2002.

16 DAVID SHULMAN, *Metaphor and Modernization in the Political Thought of Thomas Hobbes*, Political Theory 17/1989, s. 392–416. Autor analyzuje metafory státu-stroje a státu-divadla v rámci své širší interpretace Hobbesovy filozofie jakožto originální reformulace prométheovského mýtu.

17 CAROLYN MERCHANT, *The Death of Nature. Women, Ecology and the Scientific Revolution*, San Francisco 1989. Autorka analyzuje zásadní proměnu pojmání přírody v renesanční epoše: od živoucí matky k mrtvé hmotě. Metaforu ženy nahrazuje metafora stroje. K rozboru možnosti studia dějin přírodních věd z hlediska sexistických metafor přírody/ženy a jejího dobývání/odhalení/pronikání/ovládání aj. srovnej např. její stať *Isis Consciousness Raised*, Isis 73/1982, s. 398–409. Merchantová hovoří dokonce o politice metafory.

xuální.¹⁸ A konečně můžeme také analyzovat, jaké diskurzy, systémové zájmy a mocenské vztahy do pojmu vstupují, nemluvě o mocenském aspektu samotného nastolení či utváření pojmu. V tomto smyslu ještě čekají na své uplatnění některé analýzy Foucaultovy: zejména *Dějiny sexuality* ukazují vynikající metodologické možnosti, jak studovat politický pojem ve vztahu k jiným diskurzivním formacím.

Je zřejmé, že využít takovýchto přístupů by pro historika znamenalo jednak podstatné rozšíření z hlediska metod (čtení antropologické, sociologické, filozofické atd.), jednak výraznou redefinici toho, co pro něj představuje pojem. Je ovšem třeba zároveň dodat, že takové rozšíření je dnes nezbytné, mají-li dějiny pojmů odpovídat teoretickým nárokům soudobého poznání, ale také normativním nárokům kritických proudů v soudobé sociální, morální či politické filozofii.

Za druhé pak Skinner zajímavým způsobem pozměnil své otázky při studiu pojmu či ideje.¹⁹ Učinil tak svojí drobnou prací o ideji svobody (*Liberty before Liberalism*), která před časem vzbudila jistý ohlas mezi politickými teoretiky. Autor v ní odkrývá zapomenutý republikánský (neorománský) koncept svobody, jenž byl formulován ve veřejném diskurzu novověké anglické společnosti a později zcela vytlačěn liberálním pojetím. V teoretickém doslovu se vrátil ke své tezi o legitimizační a jednání omezující roli jazyka a idejí. Tentokrát je ovšem tato myšlenka opakována za jiným účelem: je třeba poukázat na významovou či interpretační alternativitu klíčového normativního pojmu a také na to, že podléhal jistému boji. Zde se také rýsuje určité morální poslání konceptuálních dějin: „Intelektuální historik nám může pomoci docenit, jak dalece hodnoty vtělené v našem současném způsobu života a též v současném způsobu myšlení o těchto hodnotách odrážejí řadu voleb učiněných v rozličných dobách mezi různými možnými světy. Toto vědomí nám může pomoci vymanit se z panství kteréhokoliv hegemonního vysvětlení těchto hodnot a z toho, jak by měly být interpretovány a chápány.“²⁰

Takto se tedy odhaluje zakládající volba – chtělo by se říci nahodilost – tam, kde bývá tendence vidět nutnost. A rovněž přítomnost konfliktu na místě, kde se rádoby vidí neproblematická jednota: analýza nám „odkrývá konflikt uvnitř našich zděděných tradicí myšlení o charakteru liberálního státu“.²¹

Skinner tyto otázky klade v kontextu soudobé politickofilozofické diskuse o pojmu svoboda a snahy vzkřísit jeho alternativní významy. Základní problém, jemuž takové úsilí čelí, shrnuje autor takto: „S posunem liberální teorie do hegemónní pozice v soudobé politické filozofii byla neorománská teorie natolik zapomenuta, že liberální analýza začala být široce považována za jediný koherentní

18 CAROLE PATEMAN, *Sexuální smlouva*, Bratislava 2000.

19 Nutno říci, že Skinner pojem a ideu příliš nerozlišuje. Tím má nepochybně blíže k tradici dějin idejí na rozdíl od Kosellecka, který se snaží pojem precizně vymežit.

20 QUENTIN SKINNER, *Liberty before Liberalism*, Cambridge 1998, s. 116–117.

21 Q. SKINNER, *Liberty before Liberalism*, s. 117.

způsob myšlení o uvedeném pojmu.²² V této poznámce se tematizuje několik problémů: 1) otázka původu hegemonního postavení liberální teorie; 2) mnoho-
významový pojem svobody a jeho ujařmení jedním dominantním diskurzem; 3) otázka ortodoxie; 4) potlačení alternativních významů a interpretací; 5) mno-
hoznačnost pojmu liberalismus.

Skinner každopádně zůstává v půli cesty. Nestáčí jen odhalit alternativní vý-
znamy a koncepce či ukázat již zapomenuté hodnoty a zájmy v nich se skrývající,
ale je třeba se také více ptát po původu, příčinách, kontextu a mechanismech oné
„události“, která vedla ve svých důsledcích právě k oné hegemonii. Jedná se
o spontánní proces, nebo máme co do činění s nutným důsledkem nějaké speci-
fické moderní racionality, která nepřipouští mnohoznačnost? Můžeme se napří-
klad domnívat, že specifikum moderního politického jazyka nakonec spočívá
právě v utkvělé snaze plně si přisvojit pojem a potlačit jeho ambivalenci. Což se
ve vědomé rovině projevuje v nutných bojích sociálních skupin o význam pojmu.
A to je dáno jednak tím, že se rozšiřuje jeho společenský dosah v souvislosti se
strukturální proměnou společnosti (Koselleck) či jinak řečeno vtahováním obyva-
telstva do jediného a výlučného politického/mocenského prostoru a jednak s tím
související nutností za každou cenu své nároky legitimizovat v rámci tohoto spo-
lečného prostoru. V rovině metahistorické je pak třeba se ptát po hlubších episte-
mologických podmínkách.²³ Nevyjadřuje se pak naproti tomu nástup postmoder-
ní doby v postupném rozpadu jediného pojmového horizontu, v upouštění od
snahy za každou cenu se přizpůsobit některým ústředním pojmům a v politizaci či
nastolování pojmů nových?²⁴ Necht' je odpověď jakákoliv, my se každopádně touto
otázkou dostáváme k rovině pojmů ve strukturách a ve vzájemných vztazích.

2. Pojmové struktury

Začneme jednou poznámkou v zajímavé stati K. Palonena. Tento finský politický
teoretik radikalizoval Koselleckovu a Skinnerovu konceptuální historii a postulo-

22 Q. SKINNER, *Liberty before Liberalism*, s. 113.

23 Příkladem dílem v tomto ohledu zůstává především MICHEL FOUCAULT, *Slova a věci*.
Archeologie humanitních věd, Bratislava 1987.

24 Autorky předmluvy k dílu, které lze považovat za jakousi reprezentativní práci kritické
feministické analýzy politických pojmů, vymezují tři souběžné projekty takové analýzy: 1)
zpochybnování zdánlivé apolitičnosti některých pojmů (rodina, péče aj.); 2) kritický rozbor
politických, avšak zdánlivě nesporných a neproblematičtých pojmů (lidská přirozenost); 3) revize
standardních politických pojmů (svoboda, spravedlnost apod.). Srov. NANCY J. HIRSCH-
MANN, CHRISTINE DI STEFANO, *Introduction. Revision, Reconstruction, and the Challenge
of the New*, in: *Revisioning the Political. Feminist Reconstructions of Traditional Concepts in
Western Political Theory*, (edd.) N. Hirschman, Ch. Di Stefano, Boulder 1996, s. 6–13.

val ji jako alternativní způsob normativního teoretizování. V jedné pasáži kritizu-
je J. Habermase a J. Rawlse za ahistorické používání pojmu svoboda, nedbající je-
ho revizí a bojů, které o něj byly vedeny. „Jako kdyby byla ‚svoboda‘ magickým
vzorem, který by nám mohl bránit v kladení dalších otázek. Otázky jako ‚Svobo-
da v jakém smyslu?‘, ‚Svoboda v jakém ohledu?‘, ‚Svoboda ve vztahu k jakým po-
jmům?‘ a ‚Svoboda pro koho?‘ však patří k nejzajímavějším v politickém ohle-
du.“²⁵ Ještě zajímavější je ovšem otázka ‚Proč svoboda?‘; přesněji řečeno právě
otázka po původu oné magické povahy pojmu svoboda. O čem vypovídá jeho ne-
problematicnost? Jaké je a jak se v dějinách mění jeho postavení vůči jiným po-
jmům? Stal se pojmem posvátným a jeho problematizace tabuizovanou? Lze na-
příklad hovořit o pojmové hierarchii?

Podívejme se zatím na způsoby, jakými uchopili pojmové vztahy a struktury
námi studovaní autoři. Alespoň částečně sem můžeme zařadit téma tzv. politic-
kých jazyků, jejichž teorii a výzkum rozpracoval J. G. A. Pocock. Pokud je ovšem
chápeme spolu s D. R. Wolfem jako „konstelace termínů, pojmů a kategorií“,²⁶
neboť Pocockovy politické jazyky jsou ve skutečnosti poněkud komplexnější. On
sám je vymezuje v rámci své teorie rekonstrukce politického diskurzu.²⁷ Ten je
pojímán jako sled řečových aktů, jejichž realizace je ovšem zprostředkována právě
politickými jazyky. Jinými slovy, politické jazyky jsou určité jazykové prostředky
určující výběr jistých informací (zahrnujících fakta i normativní a politické dů-
sledky) spíše než jiných. Mají vlastní terminologii, styl a konvence. Lze je defino-
vat také jako svébytné modality promluvy. Musí být společné alespoň dvěma li-
dem. Jsou flexibilní a neuzavřené, mohou se měnit zevnitř vlivem řečových aktů
i zvenci v důsledku střetávání se s jinými politickými jazyky; to z toho důvodu, že
Pocock předpokládá pluralitu těchto jazyků, jejich synchronní koexistenci, jež na-
bývá různých podob – od harmonické až po konfliktní. Politické jazyky nejsou
vázané na nějaké komunity, disciplíny nebo systémy vědění a nejsou ani domi-
nantní či exkluzivní, což je odlišuje např. od Foucaultových diskurzivních forma-
cí, Kuhnových paradigmat či Lyotardových diskurzů.

Určité pojmové struktury tedy formují výpovědi autorů i vnímání jejich publi-
ka. Nejenže se nemusí shodovat jazyky obou stran komunikace, podle Pococka
lze dokonce vysledovat současnost různých jazyků i v rámci jednoho textu a jed-
noho autora. To samozřejmě boří mýtus jejich vnitřní koherence a varuje inter-

25 KARI PALONEN, *The History of Political Concepts as a Style of Political Theorizing: Quentin
Skinner's and Reinhart Koselleck's Subversion of Normative Political Theory*, *European Journal of
Political Theory* 1/2001, s. 98.

26 D. R. WOLF, *The Writing of Early Modern European Intellectual History, 1945–1995*, in:
Companion to Historiography, (ed.) Michael Bentley, London–New York 1997, s. 317.

27 K tomu srovnej jeho metodickou stať *The Reconstruction of Discourse: Towards the Historiography
of Political Thought*, *MNL* 96/1981, s. 959–980.

prety před snahou tuto různorodost za každou cenu potlačovat. Objevuje-li se například v jednom textu určitý pojem v několika zřetelně odlišných významech nebo vyskytují-li se v rámci jednoho textu pojmy, jejichž společný výskyt nám připadá nepochopitelný, pak hrozí sklon některé významy při interpretaci potlačit nebo prohlásit třeba i celé pasáže textu za irelevantní. Takový přístup je metodicky sporný, ale také ochuzující. Je to totiž právě komplexní čtení textu a analýza nejrůznějších prvků vstupujících do textu, co otevírá celou řadu možností a významových rovin, o nichž jsme již částečně hovořili v předchozí kapitole. Teprve taková četba umožňuje chápat určité myšlenkové systémy – např. politické teorie či ideologie – jako integrální součást vlastního světa. Jedině to nám pomáhá hlubším způsobem objasňovat jejich existenci a podobu av neposlední řadě také dekonstruovat samozvaná ohraničování politického a nepolitického.

Werner Conze pojal téma natolik inspirativním způsobem, že se zde vyplatí rekonstruovat jeho krátký, již citovaný článek o základních pojmech revoluční epochy. Autor charakterizuje moderní dobu jakožto revoluční epochu, načež volí „společnost“ a „národ“ coby její základní nebo též centrální či rozhodující pojmy. Ty také označují substrát, na němž se pak uskutečňovaly typické formální pojmy této epochy (např. revoluce, emancipace, výchova, solidarita, pokrok). Jak bylo řečeno výše, revoluce radikálně proměnila význam obou pojmů. Díky této proměně a také vlivem proměny chápání pojmu *dějiny* se oba posunuly do postavení centrálních pojmů dějinného procesu a jejich praktické naplnění a završení se stalo nejvyššími hodnotami a cíly.

Společnost se stala základním pojmem všech ústav. V jejím novém, normativně nabitým významu začala být nadto chápána jako uskutečnitelná jen v rámci demokracie. Odtud radikální proměna pojmu demokracie (ta bude nadále spojována s ideou rovnosti) a její posun na jednu z nejvyšších politických hodnot moderního světa. To postupně získalo všeobecnou platnost pro Západ i pro Východ. Myšlenka uskutečnění demokracie se však artikulovala i v rámci fašismu a národního socialismu. Conze proto uzavírá: „Jak ‚západní‘ liberální demokracie, tak ‚demokracie vyššího typu‘ sovětského systému a konečně i fašistická ‚democrazia totalitaria‘ mají své kořeny v moderním pojmu společnosti, ve zdůrazňovaném protikladu ke klasickému ‚měšťanskému spojení‘ v *societas civilis*.“²⁸ Následně si pak klade logickou otázku, co způsobilo, že ze stejných osvícensko-revolučních kořenů a ze stejných slov a pojmů (tj. společnost a demokracie) byly vyvozeny tak odlišné politické struktury. Odpovídá na ni rozlišením dvou typů pojetí moderní společnosti: 1) jakožto výsledku postupné evoluční proměny, 2) jako radikálně nového projektu, který je protikladný a diskontinuitní vzhledem k tradiční společnosti.

28 W. CONZE, *Nation und Gesellschaft*, s. 345–346.

Analogický osud můžeme podle Conzeho do určité míry sledovat u pojmu *národ*. Dochází ovšem k rozporu mezi snahou omezit obsah národa na buržoazní vrstvy a nároky *dělnického hnutí*. To se ocitá před dilematem, zda se vtěsnat do pojmu *národ*, či se vůči buržoazně omezenému pojmu vymezit a přiklonit se raději k pojmu *společnost*. Zde se rodí napětí mezi oběma pojmy, vedoucí k posunu „revolučního“ pojmu *národ* k pravici a nakonec paradoxně až ke konzervatismu, jenž vznikl původně jako kontrarevoluční ideologie zaměřená proti každému národnímu hnutí.

Autor naznačuje, jak oba pojmy strukturují pole politických ideologií (národně či sociálněkřesťanské hnutí, národní či sociální demokracie). Ukazuje také, že se tyto pojmy mohly dostat až do absolutizované pozice (nesnášenlivý nacionalismus, totalitární socialismus). To pak ve svém důsledku vedlo až k jejich celkovému zavržení, což je však podle autora nerealistické, neboť, jak vidno, tyto pojmy jsou hluboce svázány s ideovou povahou a institucionální realitou celé naší epochy.

Conzemu, který v tomto článku elegantně přechází z jedné roviny do druhé, se daří vykreslit vzájemnou hru vztahů několika pojmů a uvést ji do oboustranné spojitosti jednak s proměnami jejich významů a jednak s dějinnými procesy. Dalo by se říci, že konstruuje páteř jakési dynamické konceptuální mapy či struktury moderního politického diskurzu.

R. Koselleck se pro změnu zaměřil na sémantický rozbor tzv. asymetrických protipojmů (*Gegenbegriffe*). Na rozdíl od recipročních antitetických pojmenování, jako jsou například *zaměstnavatel/zaměstnanec* nebo *starý/mladý*, se asymetrické pojmové dvojice (*vykořisťovatel/lidský zdroj*) vyznačují tím, že znemožňují vzájemné lingvistické uznání obou stran. Autor se však zaměřuje na jejich užití ve vztahu k sociálním skupinám. Vychází ze základního členění světa dějinnými aktéry na „my“ a „vy“, které vždy vytváří hranici a také předpoklad možnosti určité skupiny jednat. „Avšak skupina ‚my‘ se může stát politicky efektivní a aktivní jednotkou pouze díky pojmům, jež jsou něčím víc než jen pouhými jmény nebo symbolizacemi. Politický nebo sociální činitel je konstituován teprve pojmy, jimiž se ohraničuje, a tudíž vylučuje ostatní; a tedy jimi definuje sám sebe.“²⁹ Skupina se může empiricky utvořit různými způsoby, ale chce-li se prezentovat jako funkční jednotka, potřebuje navíc určité pojmy, kterými se může rozpoznat a definovat.

Historičtí aktéři pak mívají sklon nárokovat si jedinečnost a výlučnost tím, že si zcela přivlastní univerzální koncept (např. katolíci *Církev* nebo komunisté *Stranu*). Tak se rodí protipojmy (katolík/pohan, odpadlík, zrádce), které definují a diskriminují Druhého a zároveň vylučují vzájemné rovné uznání. Politické uži-

29 REINHART KOSELLECK, *The Historical-Political Semantics of Asymmetric Counterconcepts*, in: Týž, *Future's Past*, s. 160.

vání jazyka je založeno na těchto asymetrických figurách, přičemž Koselleck ve své studii podrobněji analyzuje tři takové. Jedná se o dvojice *Helén/barbar*, *křesťan/pohan* a *člověk/ne-*, *pod-*, a *nadčlověk*. Všechny tyto páry spojuje snaha pokrýt ve své době vždy celé lidstvo. Navzdory jejich specifčnosti a historicitě lze u nich nadto pozorovat vzájemnou provázanost a obdobné funkce.

Všechny tyto pojmové dvojice sehrávají v odlišných historických epochách stejnou úlohu – vyjadřují základní kategoriální rozlišení na vnitřní/vnější (nebo sociálně řečeno: příslušníky určité skupiny a ty, kdo zůstávají vně), resp. nad/pod, tj. vládnoucí a ovládané.³⁰ To je zapotřebí vnímat na pozadí schmittovského vymezení politična fundamentálním protikladem přítel/nepřítel, na které Koselleck navazuje. U první pojmové dvojice hraje klíčovou roli jednoduché prostorové rozlišení. Ve druhém případě ovšem asymetrická struktura nabývá výrazně temporálních kvalit: křesťané a pohané jsou rozlišeni časovou následností. Křesťanství je projekt budoucnosti. Přes svou zdánlivou všeobecnost i pojem *člověk* může v dějinách vymezovat jen část lidské populace a vytvářet svá opozita. A to tehdy, jestliže jsou pojmy *člověk* či *lidstvo* vtaženy do politického jazyka. Někdy může dojít též k hodnotovému převrácení dvojic v rámci kulturní sebekritiky (nezkažený barbar, ušlechtilý divoch, nadčlověk), aniž by se tím rušila jejich asymetrická povaha.

Můžeme se ovšem inspirovat také filozofickou či kulturní kritikou. Austrálská filozofka V. Plumwoodová kupříkladu rozpracovala teorii tzv. dualismů: jde o analýzu struktury hierarchických protikladů západního myšlení jako např. muž/žena, kultura/příroda, myšlení/tělo, veřejný/soukromý atd., a naproti tomu kulturního přiřazování prvních (muž, kultura, veřejný) a druhých (žena, příroda, soukromý) členů páru vždy k sobě. Tyto protiklady slouží k naturalizaci a tím k ospravedlnění podřízenosti toho, co je označeno hodnotově podřadným pojmem. Jednotlivé dualismy se navíc propojují, odkazují na sebe a vytvářejí tak celou síť. Od prosté dichotomie se dualistická konstrukce odlišuje tím, že „kvality (skutečné či domnělé), kultura, hodnoty a sféry života asociované s dualisovaným Druhým jsou systematicky a pronikavě konstruovány a zobrazovány jako méněcenné“.³¹

Autorka dále vymezuje některé specifické složky takové konstrukce: 1) *Upozdívání* čili popření závislosti na nižší straně opozice; 2) *radikální vyloučení*, tj. hyperseparace vedoucí k maximální polarizaci mezi oběma členy a popření jakékoliv

30 Jinde Koselleck hovoří o třech základních metahistorických a metalingvistických nebo též antropologických podmínkách člověka. Vyjadřují je formální a diferencující opozice dříve – později (související s časovým rozpětím mezi zrozením/smrtí), uvnitř – vně (skupiny, teritoria, obydlí) a nad – pod (mocenský vztah panství). Ty také otevírají pole možných historií. Tyto opozice – sdílené rovněž se zvířaty – jsou pak člověkem díky jazyku společensky přetvořeny či politicky regulovány. Srov. R. KOSELLECK, *Linguistic Change and the History of Events*, s. 650–652.

31 VAL PLUMWOOD, *Feminism and the Mastery of Nature*, London 1993, s. 47.

kontinuity (Pánova identita je naopak upevňována utvrzovaným protikladem k podřízenému Druhému); 3) *inkorporace*, jíž se rozumí relativní definování Druhého nedostatkem či absencí kvalit Pána; 4) *zpredmětňení*, tedy přeměna v nástroj pro Pánovy potřeby; 5) *homogenizace* neboli stereotypizace spočívající v popření rozdílu a různorodosti na podřízené straně. Autorka tento model aplikovala na texty vybraných postav evropské filozofie, lze si jej však docela dobře představit i ve službách konceptuální historie, zaměřující se primárně na pojmy a využívající běžné historické prameny.³²

Určitě bychom se mohli pokusit o podobná sémantická zkoumání u některých dalších pojmových dvojic, jako je např. *vlast/cizina* či *město/venkov*: třeba studovat, zda se pojem *cizina* utváří jako významově méněcenné označení nebezpečného vnějšího (zahraničního) prostoru v období upevňování moderních států či morálně pochybné sféry v éře patriotismu. Podobně zajímavý by byl i výzkum toho, zda pojem *venkov* začíná s nástupem moderní urbanizace a průmyslové epochy vyjadřovat vnější zázemí, jehož hospodářská exploatace ze strany měst je nyní ospravedlněna, nebo kulturně zaostalou oblast čekající na civilizační zásah. Také u těchto párů přitom dochází k hodnotovému převrácení: např. v ideji nezkaženého idylického venkova, vymezeného vůči městské společnosti.

Pokusme se nyní shrnout a doplnit, co bylo dosud řečeno. I z našeho přehledu je patrné, že existuje celá řada možností, jak studovat pojmové struktury. Lze například vyjít z jednoduché klasifikace pojmů na popisné a normativní a zkoumat jednak rozložení pojmů do těchto tříd v určitém kontextu a jednak posuny v čase; stejně tak je zajímavé pozorovat, které pojmy získávají či ztrácejí normativní charakter a proč, které pojmy je nahrazují, jaké pojmy mají obojí charakter, k čemu se normativní složka pojmu vztahuje a tak dále.

Je však možno přistoupit i k náročnější rekonstrukci pojmových konfigurací, systémů nebo hierarchií. Můžeme si například položit otázku po ústředních či dominantních pojmech určité epochy, což není vůbec jednoduché. Intuitivně by někdo mohl třeba tvrdit, že pro modernu jsou určujícími společensko-politickými pojmy *společnost* a *národ*. Jiní by mohli za určující považovat stát. Za určující by bylo možné považovat i svobodu a/nebo rovnost či ještě jinak efektivnost a výkonnost; jako smysluplná by se přitom určitě jevila každá z těchto odpovědí.

Zdá se, že bude nejspíše záležet na hledisku, na definici toho, co pro daný výzkum znamená klíčový či ústřední pojem, a také na rovinách politického diskur-

32 Inspirativních způsobů analýzy protikladných pojmových dvojic existuje samozřejmě mnohem více. Namátkově připomínám tradici jdoucí od G. Canguillema přes M. Foucaulta až po (kupříkladu) E. Saída nebo dekonstrukci J. Derridy. Z českých autorů (nejen) v této souvislosti zmiňuji VLADIMÍRA MACURU, *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*, Jinočany 1995.

zu. *Svoboda a rovnost* jistě patří k ústředním normativním pojmům. Naproti tomu je to možná spíše *efektivnost*, co se prosazuje jako aktivní organizační pojem až do praktické roviny tvorby a hodnocení politických a správních institucí. Pojem či idea *národa* může mít odlišnou diskurzivní pozici v kontextu státního národa a národa bez státu. Ovšem teprve konkrétní analýzy vhodně vymezených diskurzů, textů, autorů či jiných jednotek vnesou do tohoto studia více světla. Dalo by se pak zkoumat, jaké pojmy – a v jaké četnosti – se stávají vztažnou normou či hlavním kritériem (např. v novinových komentářích zahraniční politiky daného období) nebo jaké pojmy v rámci dané jednotky koexistují, střetávají se, podporují se či se vylučují a jakého jsou rádu (např. hodnotový pojem *demokratičnost* a technický pojem *efektivnost* v diskusích o reformách veřejné správy nebo organizaci politické strany).

Další cestou může být detailní rozbor užších vztahů mezi dvěma či více pojmy. Patrně by se daly vymezit určité typy takových vztahů: například ztotožnění, překrývání, subsumování, vylučování, neslučitelnost, asymetrie, závislost nebo odvozenost. Pojmová historie by neměla končit pouhým sledováním takových vztahů a jejich dějinných proměn. Měla by odkrývat také logiku – sociální, jazykovou i epistemologickou³³ –, která tyto vztahy určuje. Jaká logika způsobuje, že je tak těžké uvažovat o *rovnosti a péči* v téže rovině spravedlnosti?³⁴ Díky čemu jsou dnes pro nás srozumitelná sousloví *represivní tolerance* nebo *liberální konzervatismus*, stvořená původně z protikladných pojmů?

Ptáme-li se například po sémantické závislosti pojmu „zabraněná politika“, jistě nebudeme tvrdit, že jeho dějinně-spoločenský význam je dán pojmem *hranice* či *zabraněná* (jakkoli je tu zjevný vztah etymologický), což naznačuje již prosté srovnání s jinými jazyky (*Außenpolitik* – „vnější“ politika, *foreign policy* – „cizí“ politika). Stejně tak nelze tvrdit, že pojem „zabraněná politika“ vždy vylučuje pojem „dynastická politika“, a že je tedy určen touto opozicí, neboť alespoň v určitém období spolu koexistují. A tak se zdá, že význam tohoto pojmu je nakonec určen něčím, co mu vlastně dodává smysl a co lze spíše vyjádřit moderními pojmy *stát*

33 *Sociální logikou* rozumím strukturální proměny, sociální boje atd., *jazyková logika* zahrnuje např. proměny významů pojmů a vůbec lingvistické posuny, *epistemologická logika* pak odkazuje k Foucaultově epistémě a k archeologickému zkoumání samotných možností určitého systému myšlení a vědění. K otázce pojmů MICHEL FOUCAULT, *Archeologie vědění*, Praha 2002, zvl. kapitola „Formování pojmů“, s. 88–98. „Nebylo by možné nalézt zákon, který by vysvětloval postupné anebo současné vynořování disparátních pojmů? A nebylo by možné objevit mezi těmito pojmy nějaký systém výskytu, který by se vůbec nezakládal na logické systematickosti?“ ptá se autor na straně 88.

34 Narážím zde na jeden z ústředních problémů feministické morální a politické filozofie. Tzv. *etika péče*, kterou část feministické teorie prosazuje jakožto alternativu k „maskulinní“ koncepci spravedlnosti, předpokládá vztah asymetrie a empatie oproti neutralitě a nezáúčastnosti, jež předpokládá nestranná spravedlnost.

a *mezinárodní vztahy*. Jaký smysl by ostatně mohl mít pojem *zabraněná politika* v kontextu feudálních struktur moci? Přitom samozřejmě nelze popřít existenci kategorií hranice a zahraničí v této době. Na tomto příkladu zřetelně vidíme, že pojmová analýza se zdaleka nemusí krýt s analýzou lingvistickou.

3. Jazyk politiky

Nyní nám zbývá prodiskutovat třetí rovinu, v níž lze uchopit dějiny politických pojmů. Nazval jsem jí jazykem politiky, abych ji odlišil od takových dílčích útvarů, jako jsou např. Pocockovy politické jazyky. Stejně tak mi nejde ani o nějaký celistvý politický lexikon nebo komplexní analýzu politického diskurzu. To vše v podstatě řadím do druhé roviny. V této kapitole hodlám spíše tematizovat hranice toho, co se v dějinách *nazývá* nebo *je nazýváno* jazykem politiky. Své místo v takovém zkoumání může nepochybně najít i konceptuální historie bez ohledu na to, zda se soustředí na pojmy či jejich struktury. Poslední rovina vlastně protíná obě předešlé; mnohé z toho, co o nich bylo řečeno, k ní ostatně také mělo odkazovat.

Nejprve se podívejme na obecnější příklady problematizace hranic politična. Především sem náleží politická antropologie, která na základě studia odlišných kultur zpochybňuje *zažitá* – v jádru ovšem etnocentrická a modernistická – kritéria. Paul Balandier shrnul náš problém na příkladu příbuzenství: „Kategorie příbuznosti pro mnoho autorů teoreticky vylučuje kategorii politična. A to už proto, že první z nich (...) řídí chod *societas*, zatímco druhá spravuje chod *civitas* stejně jako první oživuje (...) struktury reciprocity a druhá struktury subordinace. V obou případech je dichotomie zcela zjevná. Objevuje se rovněž v marxistické teorii, podle níž třídní společnost i stát vznikají „rozpuštěním původních společenství“ a k vyvření politična dochází současně se zanikáním „osobních pokrevních pout krve“. Dichotomie se v původních formách nachází rovněž ve filozofické tradici, zvláště v Hegelově fenomenologii, která proti sobě paralelně staví univerzální a partikulární, stát a rodinu, mužskou rovinu (jež je rovinou politikou, a tedy vyšší) a rovinu ženskou. Politická antropologie nechápe příbuzenství a politiku jako pojmy, které se navzájem vylučují nebo které stojí proti sobě; naopak odhaluje složité vazby mezi oběma systémy a na základě terénních výzkumů provádí analýzu a teoretický rozbor jejich vztahů.“³⁵

Podobné výtky, jaké adresuje některým vědám antropologie – např. neadekvátní užívání pojmů a koncepcí *stát* či *národ* pro studium odlišných kultur, což nakonec vede jen k mylné klasifikaci na kultury politické a nepolitické – lze formulovat například i z pozice medievalistiky. Obrat ke studiu moci a metodologické

35 PAUL BALANDIER, *Politická antropologie*, Praha 2000, s. 83.

prísliby antropologie dávaly některým historikům tušit „návrát“ nových a hlubších politických dějin: „tam, kde politika evokovala představu povrchu a povrchnosti, vyvolává moc představu jádra a hloubky“³⁶ vysvětloval tento zájem J. Le Goff, přední postava školy Annales.

Z bohaté feministické kritiky zmiňme alespoň příklad z analýzy dějin přírodních věd. Poststrukturalismem ovlivněná teoretička Donna Harawayová ukázala opírajíc se o analýzy textů příslušných zoologických a antropologických prací na příkladu studia lidoopů, jak iluzorní jsou zdánlivě nezpochybnitelná ohraničení mezi jednotlivými oblastmi, v tomto případě mezi diskurzy vědy a politiky. V jedné své starší stati, nazvané příznačně *Primátologie je politika vedená jinými prostředky*, vysvětluje: „Primátologie coby ostře diskutovaná oblast v sobě skrývá některé spletité vzorce politického myšlení o identitě, sdružování a změně. Většina pozic v bělošském ženském hnutí v USA se opakuje – lépe řečeno projednává – v rámci primátologického diskurzu. Primátologie je žánr politického diskurzu o otázce komunity. Primátologie je strukturované, spory zatížené pole vědeckých diskurzů o základech a původu sociality. Tak jako ostatní velké systémy mýtu a politické teorie v západních narativních tradicích i primátologie začíná u jednotky, tj. u jedince, a snaží se vygenerovat celek, tj. my.“³⁷

Do vědeckého pole vstupují politické zájmy, pojmosloví i celé teorie. Politično se promítá do otázek a interpretací. V některých teoriích vysvětlujících proces lidské antropogeneze lze například vysledovat obhajobu tradiční patriarchální rodiny; v etologických zkoumáních samičích lidoopů se pro změnu hledají důkazy ženských schopností politické a sociální existence. A tak by se dalo pokračovat.

Do třetice je třeba zmínit filozofickou kritiku a z ní především archeologická zkoumání Michela Foucaulta. Tento myslitel pro jistotu již předem uzávorkoval všechny „pochybné“ jednotky, aby si pak položil otázku, „jakým právem se mohou dožadovat pole, které je specifikuje v prostoru, a kontinuity, která je individualizuje v čase“,³⁸ aby poznal zákony jejich formování, aby je obnažil, problematizoval a rozptýlil jejich zdánlivou samozřejmost. „Lze bez dalšího prozkoumání přijmout rozlišení hlavních typů diskurzů, anebo rozlišení forem či žánrů, která proti sobě staví vědu, literaturu, filosofii, náboženství, historii, fikci atd. a která z nich vytvářejí cosi jako velké historické individuality? Dokonce ani my sami si

36 JACQUES LE GOFF, *Na cestě k politické antropologii*, in: Týž: *Středověká imaginace*. Praha 1998, s. 305. V české historiografii nastolil zcela nedávno téma obratu k dějinám moci Zdeněk Vybíral. Srov. jeho stať *Stavovství a dějiny moci v českých zemích na prahu novověku. (Nové cesty ke starému tématu)*, ČČH 99/2001, s. 725–759.

37 DONNA HARAWAY, *Primatology is Politics by Other Means*, in: PSA: Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association, Volume Two: Symposia and Invited Papers, 1984, s. 493.

38 M. FOUCAULT, *Archeologie vědění*, s. 43–44.

nejsme jisti, jak používat tato rozlišení v našem vlastním světě diskurzu, tím spíše, je-li třeba analyzovat soubory výpovědí, které v době, kdy byly formulovány, byly utříděny, organizovány a charakterizovány zcela odlišným způsobem: ‚literatura‘ a ‚politika‘ jsou ostatně nedávné kategorie, které můžeme aplikovat na středověkou nebo dokonce klasickou kulturu pouze na základě retrospektivní hypotézy a díky hře formálních analogií či sémantických podobností.“³⁹

Tolik teoretická výzva. Nyní se ptejme, jak na ni může konceptuální historie reagovat. Začneme ukázkou dvou recepcí Koselleckova, resp. Skinnerova přístupu k dějinám pojmů. Obě se již hlásí spíše k řádu politické teorie, což ovšem nikterak nesnižuje jejich význam pro teorii historickou. Obě se také svým způsobem zabývají shodným tématem, totiž vztahem mezi povahou a konceptualizací moderní politiky.

Za prvé se jedná o nám již známého K. Palonena. Ten si od konceptuální historie – vyjevující nahodilost, historicitu a spornost v užívání pojmů – slibuje, že by mohla znamenat proměnu v pojmání politiky spočívající v kýženém návratu jejího aktivního, nahodilého a chaotického aspektu do úvah politické teorie, neboť moderní politická filozofie se podle něj soustavně snaží právě o minimalizaci role politiky jakožto aktivity a potlačení jakékoli nepředvídatelnosti. To ukazují například různé obdoby smluvní teorie. V návaznosti na Skinnerovu kritiku depolitizace konceptu svobody Palonen tvrdí: „Smlouva vytváří zvláštní prostor, který je třeba zachovávat tváří v tvář soustavnému nebezpečí zpětného pádu do přirozeného stavu nebo jakéhokoliv analogického stavu nepředvídatelnosti. Argument proti praktikování politiky lze formulovat takto: čím nekontrolovanější praktikování politiky je přítomno v určité situaci, tím větší je nebezpečí. Politická činnost se omezuje na specifické momenty, na akt uzavírání smlouvy a jeho obdoby: např. formování ústavy coby podmínky dané politické jednotky, konání voleb za účelem výběru vlády nebo legislativu jako akt utváření rozdílu mezi legálním a nelegálním. I v těchto případech se kritéria dobré politiky zaměřují na stabilitu stavu, snižující co možná nejvíce nahodilost v rozhodování.“⁴⁰

Motiv neutralizace politické aktivity lze podle autora pozorovat také v tom, že stav civilizace je teoreticky konstruován analogicky k přirozenému stavu: „oba předpokládají ideálnost fixního a stabilního řádu. Oba vylučují otázku specifické nahodilosti a nejasné absence řádu, v níž se praktická politická aktivita odehrává“.⁴¹ Formování „nepolitické“ politiky má ovšem podle Palonena také svou dějinně filozofickou linii, jak ukázaly Koselleckovy rozbory. Stručně řečeno: během 18.

39 M. FOUCAULT, *Archeologie vědění*, s. 37.

40 K. PALONEN, *The History of Political Concepts as a Style of Political Theorizing*, s. 92. Obtížně přeložitelný termín „*politicking*“, který znamená cosi jako aktivní, každodenní „dělání“ politiky, jsem zde přeložil výrazem *praktikování politiky*.

41 K. PALONEN, *The History of Political Concepts as a Style of Political Theorizing*, s. 97.

století se dosud izolovaná, interpersonální sféra morálky politizuje, aniž by se však stala předmětem politických zápasů. Různorodost lidských účelů a soutěživý pluralismus se stávají známkou politiky, jsou však v rozporu s metaforami osvícenství a emancipace. Tyto instance jsou politizující vlastně jen nepřímo, a to díky své kritické funkci. Politizace se proto vyjadřuje nepřímo v rámci teleologické filozofie dějin. Prostor pro politiku je tímto teoreticky zredukován na pouhé přibližování se osvícenským měřítkům, která v budoucnosti nastiňují jakýsi quasipřirozený finální stav. Asymetrická povaha pojmů osvícenského myšlení spočívající ve vylučném nárokování si pravdy pak již ze své podstaty musí popírat jakoukoli politickou relevanci proponentů starého řádu. Ti nemohou být pojímáni jako političtí protivníci, což zcela odpovídá objektivnímu „nadpolitickému“ charakteru osvícenské kritiky.

Za druhé je třeba představit velmi ambiciózní projekt tzv. *Padovské skupiny*.⁴² Tato skupina italských badatelů navazuje na Koselleckovu teorii, v několika směrech však radikálně mění její východiska. Na rozdíl od projektu *Geschichtliche Grundbegriffe* nehodlá studovat vlastní dějiny pojmů či rekonstruovat politický slovník. Její cíle jsou naopak kritické: chce zpochybnit zdánlivou objektivitu a univerzalitu moderních politických pojmů a ukázat na jejich omezenost a determinovanost, a především pak odhalit mechanismus, díky němuž si moderní pojmy své domnělé kvality mohly nárokovat.

Autoři jednak kritizují údajnou univerzalitu Koselleckových „metahistorických“ kategorií – prostor zkušenosti, horizont očekávání, temporální kategorie atd. – a jednak vyhročují původně nietzscheovskou tezi, že pojmy nemají dějiny. Přísně vzato lze o zmíněných kategoriích i dějinách pojmů hovořit právě a jen v moderní době. Od německého přístupu a jeho rozvíjení v italském Trentu se přístup *Padovské skupiny* liší také v tom, že zcela odhlíží od jakýchkoli sociálních, historických či temporálních determinant, které formují význam pojmů. Zkoumání se uzavírá výhradně do epistemologické roviny; kontext radikální proměny politiky a jejích pojmů je třeba vnímat v logických termínech. To odpovídá i povaze předmětu: „Politický lexikon se stává logickým prostředkem, který odkazuje každý pojem k ostatním a vytváří koherentní celek, v němž nemá žádný pojem nějakou zakládající vnější realitu. Neexistují žádné hodnoty nebo konkrétní historické skutečnosti, jež by mohly substancionalizovat konstitutivní procedury, v nichž politické pojmy organizují realitu.“⁴³

42 Mohu se zde opírat jen o relativně stručný anglický přehled v rámci uvedeného článku S.

CHIGNOLY, *History of Political Thought and the History of Political Concepts*, zde s. 534–541.

Přesný název výzkumné skupiny na univerzitě v Padově zní *Gruppo di ricerca sui concetti politici moderni*.

43 S. CHIGNOLA, *History of Political Thought and the History of Political Concepts*, s. 539–540.

Ke škole konceptuálních dějin v Tridentu srov. tamtéž, s. 531–534.

Východiskem projektu je proces formování moderní politické filozofie coby vědy o politice. Chignolla hovoří doslova o epistemologické revoluci moderní politické vědy a jejích pojmů. Lze ji stručně vyjádřit takto: ustupuje se od klasické logiky přirozené vlády založené na předpokladu přirozených nerovností a schopnosti sebevlády a osobní disciplíny svobodných a moudrých jedinců. Nahrazuje jí moderní věda o politice, která „vymazává klasickou (politickou) antropologii pokusem vědecky integrovat princip rovnosti do založení politického řádu. Interpretace etiky a lidského chování ‚more geometrico‘ směřuje k vytvoření (explicitně umělých) podmínek míru neutralizací všech eticko-náboženských konfliktů. Schopnost anticipovat a předvídat – v teorii – lidské jednání, jež čistá moudrost již nemůže kontrolovat, je základem moderního práva“.⁴⁴

V bezmála anarchické situaci náboženských válek může roli garanta míru a rovnosti převzít jedině suverén, který veškerou politickou debatu o náboženství ukončí a náboženství i svobodu vykáže do soukromé sféry. Ostatně na doktrinální úrovni společenské smlouvy se ukazuje, že úkolem politického myšlení se nakonec stává „konstrukce přísně racionální teorie modelované s precizností matematických věd, jež by mohla ospravedlnit, v absolutně racionálních termínech, nezbytnou distinkci mezi suverénem a jeho subjekty“.⁴⁵ Pro autory klíčový rozkol mezi starým a novým světem se pak manifestuje ve vzniku zřetelně moderních dichotomií veřejný/soukromý, vnější/vnitřní, ale rovněž politická teorie/praxe.

Teorie společenské smlouvy – coby systém pojmů a fundamentální logika suverenity – pak tvoří samotný základ pojmové konstelace politické moderny, o níž lze říci, že je v ní problém spravedlnosti a dobře nahrazen problémem legitimacy a v posledku problémem legality. „Základní pojmy moderny, zejména jedinec, rovnost, subjekt, svoboda, vůle, právo, reprezentace, legitimita, suverenita (...) odpovídají proměně politiky, o níž se nyní přemýšlí podle moderní vědy o etice a skrze kategorie právní formy. V rámci moderny ‚politické‘ koinciduje s ‚právnickým‘.“⁴⁶ A tak se dostáváme k jádru věci: kterak koherentní formální logika vzájemně rezonujících politických pojmů historicky neutralizovala otázku dobra a spravedlnosti na formální a vyprázdňené právní interpretace.

Ke hranicím politična lze přistoupit i jinak. Předpokládejme, že moc je vlastně určitá logika, jež v každém okamžiku rozehrává jakousi hru s pojmy: určuje jejich významy a rozptyluje je v prostoru diskurzu. Skrze pojmy se na jednu stranu manifestuje, protože jsou jejím nástrojem. Na druhou stranu jí pojmy slouží i k tomu, aby se právě díky nim udržela v jistém skrytu, aby tak mohla zachovávat ales-

44 S. CHIGNOLA, *History of Political Thought and the History of Political Concepts*, s. 538.

45 S. CHIGNOLA, *History of Political Thought and the History of Political Concepts*, s. 540.

46 S. CHIGNOLA, *History of Political Thought and the History of Political Concepts*, s. 539.

poň minimální stálost. Na vlastní úrovni pojmů je pak možno sledovat odraz této jejich dvojaké role.

V rovině jednotlivých pojmů spočívá hra v posunech významů a obsahů. Některé pojmy mají přitom specifické postavení. Jde především o samotný pojem *moci*, který se přirozeně nemusí a většinou ani nechce shodovat s tím, co by měl označovat. To ostatně pro historika zabývajícího se mocí není nic nového. Nicméně tentýž historik by se z vhodně vedeného studia pojmu přece jen mohl o moci leccos dovědět. Vždyť právě otázka překrývání a nesouladů mezi pojmem *moci* a faktickými mocenskými strukturami, vztahy či praktikami patří k těm nejzajímavějším.

Chceme-li odhalit mocenský aspekt pojmu *moci*, musíme klást řadu otázek: samozřejmě půjde o jeho obsah v té které době. Co označuje, a co nikoliv? Na jaké vztahy poukazuje? Jak se jeho význam posouvá? Jaké jsou alternativní významy? To však nestačí. Jde také o rekonstrukci užívání pojmu a o dějiny lidských snah jej modifikovat. Je třeba studovat proměny a variace funkcí pojmu: ten může sloužit k utvrzení moci, či naopak k otevření cesty pro její změnu, přičemž obojí se vždy může dít dvěma způsoby: 1) pozitivně – pojem je zdůrazňován ze strany faktické moci (jako atribut stvrzující řád, dochází k sakralizaci moci) nebo je kladen jako cíl, jako kýžený statek se strany, které moc chybí (je třeba získat moc); 2) negativně – v takovém případě aktuální moc sama sebe zapírá, aby se vyhnula otázkám revize, a s pojmem *moci* nepracuje, zatímco druhá strana naopak odhaluje mocenské aspekty tam, kde údajně nejsou, a za tím účelem pojem *moci* často redefinuje a rozšiřuje jeho kritické používání. Pojem *moci* podle těchto účelů nabývá své pozitivní nebo negativní konotace. To je však jen teoretická matrice, kterou je třeba ověřit na historickém materiálu.

Specifickou pozici zauímají také pojmy *politika*, *politický* či *politizace*. Jejich funkce mohou být několikéré: 1a) *exkluzivní* – vymezují sféru problémů a praktik, která je přístupná jen určité skupině nebo určitému vědění; 1b) *inkluzivní* – naopak rozšiřují sociální pole relevantních aktérů; 2) *delimitační* – určují hranici prostoru problémů, které je možno i nutno společensky a mocensky řešit (v moderní době se o ni tvrdě bojuje); 3a) *emancipační* – dává příslib žádoucí změny, neboť struktury útlaku jsou pojmenovány jako politické, a tedy měnitelné; 3b) *reprezivní* – určité oblasti života jsou pojmem udržovány ve sféře kolektivního násilí. A dalo by se jistě pokračovat.

Z uvedených příkladů je patrné, že i samotné tyto funkce, jejich smysl, jejich možnosti a kombinace jsou historicky situované. Jednak je třeba se ptát vůbec po původu pojmu *politiky* a po logice, která stála za jeho nastolením v určité epoše a kultuře. Je třeba studovat povahu epistémy, v níž pojem operuje: vůči čemu se pojem vymezuje? Vůči božskému a přírodnímu? Vůči pastýřskému umění? Vedle ekonomie, estetiky, fyziky...? V rámci jaké formy strukturace reality? Analytické, či holistické? V řádu prostupných, nebo přísně oddělených kategorií?

Za druhé vstupují do hry také pojmové vztahy. Vezměme si příklady z moderního vymezování politiky: Pojem *politiky* se *polidšťuje*, je subsumován vůči pojmům *společnost a člověk*; pojem *příroda* je vyloučen z řádu politických vztahů. Funguje nadále jen jako označení objektivovaného předmětu politiky (životní prostředí) nebo jako měřítko (ne/přirozený). Dochází ke *zvědečnění*, které vede v jisté době až k úplnému vyloučení normativních pojmů ze sféry politické vědy; ke *zveřejnění* čili ztotožnění politiky se sférou veřejnosti. Samotná kategorie *soukromého* nabyla sice v liberální epoše velké hodnoty, avšak s ní spojené pojmy (*reprodukce, domácnost, primární výchova, péče*) byly z politického jazyka vyloučeny a jejich společenský význam v podstatě zcela popřen. A přece těmito oblastmi proniká moc, a to hned několika způsoby. Dalo by se uvažovat ještě o *maskulinizaci, sekularizaci, depersonalizaci* (politika je záležitostí jedinců, subjektů, občanů, skupin, tříd, aktérů, ale nikoliv konkrétního Jednoho a Druhého), *racionalizaci* (politika je „správa věcí“ veřejných, nikoliv „umění možného“), *etatizaci* (politika existuje právě tehdy, když existuje stát), o *podřízení* technickému myšlení (pronikání technických metafor), přírodovědnému myšlení (organické metafory) atd. S leccíms jsme se ostatně již setkali u probíraných autorů.

Tyto chaotické odstavce se přirozeně nesnaží o nárys nějaké systematické teorie pojmu *moci* a *politiky* a ucelené metodiky jejich historické analýzy. Uvedené příklady jsou nahodilé a selektivní. Teze jsou sporné. Celá řada možností zůstala nevyřčena. Podobný typ analýzy bude navíc třeba rozšířit i na ostatní pojmy. Zde jsem spíše hodlal nasměrovat pozornost k určitému kladení otázek, k jistým formám čtení a interpretace a k nezvyklému vymezování předmětu bádání.

Závěr

Před časem nadhodil Melvin Richter – velký propagátor projektu *Geschichtliche Grundbegriffe* v anglosaském světě – otázku, zda jsou pojmy skutečně adekvátní jednotkou pro studium politického myšlení. Zda některé jiné jednotky nejsou přece jen vhodnější. To nás odkazuje k obecnější otázce, zda bychom se vůbec měli pojmy vážně zabírat. Zda studium pojmů – nechce-li ovšem být samoučelné – odpovídá soudobým teoretickým nárokům. Na účelech ostatně velmi záleží. Naše práce měla ukázat, že tato otázka se může stát bezpředmětnou, a to za předpokladu, že se konceptuální historie otevře v několika směrech.

Analyticky: Bude studovat nejen individuální pojmy, ale také pojmové struktury či vztahy a jejich utváření, a konečně i otázku hranic politického jazyka, kterou lze skrze pojmy studovat a která by měla zpětně studium pojmů ovlivňovat. Snažil jsem se zde ke každé rovině uvést několik originálních možností.

Teoreticky: Využije perspektiv rozmanitých moderních i postmoderních přístupů k jazyku, historiografii či politice. Nedílnou součástí je i radikální rozšíření pojetí pojmu. Pojem má celou řadu vlastních rovin, dimenzí či funkcí, je velmi prostupný, vyskytuje se a pohybuje se v různých konfiguracích. Někdy se pojem ukazuje být jako svého druhu diskurz. Není jen malou nedělitelnou částicí, jakýmsi atomem jazyka. Spíše jako by se v něm celý svět znovu otevíral.

Filozoficky: Bude mít na paměti, že ona sama jako obor je součástí mocenského diskurzu, a její počínání má tedy svůj mocenský rozměr. Její postavení je ostatně delikátní: zabývá se jazykem samotné politiky v epoše lingvistického paradigmatu.

MIKROHISTORIE A HISTORICKÁ ANTROPOLOGIE

Martin Nodl

Microhistory and Historical Anthropology

This article seeks to define the relationship between historical anthropology and three different levels of the conception of microhistory: 1) microhistory, the heroes of which are representatives of the lower strata of society, marginal or exceptional individuals; 2) microhistory of conflict; 3) "demographic" or „population“ microhistory. On the basis of comparison of the original methodological starting points of Italian micro-historians with the microhistorical works of the 1980s and 90s, it emphasises the experimental character of this microhistorical research, considering the issue in the context of the work of historians who openly identified with micro-history, and looking in detail at the examples of Carlo Ginzburg and Emmanuel Le Roy Ladurie. On the other hand, with reference to study of the relations between microhistory and prosopography it shows that a whole range of microhistorical approaches have deeper roots in the medievalist scholarship of the 1950s and 60s and that the novelty of the later decades consisted primarily in the posing of anthropological questions and emphasis on the sublateral strata of society, conceived not quantitatively but through exceptional individuals. The article takes a very critical view of the so-called "demographic" microhistory cultivated by the Göttingen School, and tries to show that it lacks and genetic kinship to the two other microhistorical approaches outlined and that here the only criterion of microhistoricity is the limitation of research to a very small local community and its family structures.
